

TROJANI

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)
της 7ης Σεπτεμβρίου 2004 *

Στην υπόθεση C-456/02,

που έχει ως αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως βάσει του άρθρου 234 ΕΚ,

την οποία υπέβαλε το Tribunal du travail των Βρυξελλών (Βέλγιο), με απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 2002 που περιήλθε στο Δικαστήριο στις 18 Δεκεμβρίου 2002, στο πλαίσιο της υποθέσεως

Michel Trojani

κατά

Centre public d'aide sociale de Bruxelles (CPAS),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, P. Jann, C. W. A. Timmermans, C. Gulmann, J.-P. Puissochet και J. N. Cunha Rodrigues (εισηγητή), προέδρους τμήματος, R. Schintgen, F. Macken, N. Colneric, S. von Bahr και K. Lenaerts, δικαστές,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γαλλική.

γενικός εισαγγελέας: L. A. Geelhoed

γραμματέας: M. Múgica Arzamendi, κύρια υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη τη γραπτή διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 6ης Ιανουαρίου 2004,

λαμβάνοντας υπόψη τις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

— ο M. Trojani, εκπροσωπούμενος από τον P. Leclerc, avocat,

— το Centre public d'aide sociale de Bruxelles (CPAS), εκπροσωπούμενο από τον M. Legein, avocat,

— η Βελγική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την A. Snoecx, επικουρούμενη από τον C. Doutrelepont, avocat,

— η Δανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον J. Molde,

— η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους W.-D. Plessing και M. Lumma,

TROJANI

- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους G. de Bergues και D. Petrausch,

- η Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών, εκπροσωπούμενη από τους H. G. Sevenster και N. Bel,

- η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από την R. Caudwell, επικουρούμενη από την E. Sharpston, QC,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τον D. Martin,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 19ης Φεβρουαρίου 2004,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

¹ Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 18 ΕΚ, 39 ΕΚ, 43 ΕΚ και 49 ΕΚ, του άρθρου 7, παράγραφος 1 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33), όπως τροποποιήθηκε με τον κανονισμό (ΕΟΚ) 2434/92 του

Συμβουλίου, της 27ης Ιουλίου 1992 (ΕΕ L 245, σ. 1, στο εξής: κανονισμός 1612/68), καθώς και της οδηγίας 90/364/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1990, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής (ΕΕ L 180, σ. 26).

- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ του Trojani και του Centre public d'aide sociale de Bruxelles (δημόσιο ταμείο κοινωνικής πρόνοιας των Βρυξελλών) (στο εξής: CPAS) σχετικά με την άρνηση του εν λόγω ταμείου να του χορηγήσει το κατώτατο όριο διαβίωσης (στο εξής: minimex).

Νομικό πλαίσιο

Η κοινοτική κανονιστική ρύθμιση

- 3 Σύμφωνα με το άρθρο 18 ΕΚ:

«1. Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στην παρούσα συνθήκη και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή της.

[...]»

- 4 Το άρθρο 39, παράγραφος 1, ΕΚ έχει ως εξής:

«Εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων εντός της Κοινότητας.»

- 5 Σύμφωνα με το άρθρο 39, παράγραφος 3, ΕΚ, «με την επιφύλαξη των περιορισμών που δικαιολογούνται για λόγους δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας και δημοσίας υγείας, η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων περιλαμβάνει το δικαίωμά τους:

[...]

- γ) να διαμένουν σε ένα από τα κράτη μέλη με τον σκοπό να ασκούν εκεί ορισμένη εργασία σύμφωνα με τις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που διέπουν την απασχόληση των εργαζομένων υπηκόων αυτού του κράτους μέλους.

[...]»

- 6 Το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 90/364 προβλέπει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη παρέχουν το δικαίωμα διαμονής στους υπηκόους των κρατών μελών που δεν έχουν αυτό το δικαίωμα βάσει άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, καθώς και στα μέλη της οικογενείας τους, όπως καθορίζονται στην παράγραφο 2, υπό τον όρο ότι διαθέτουν οι ίδιοι και τα μέλη της οικογενείας τους υγειονομική ασφάλιση που να καλύπτει το σύνολο των κινδύνων στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και επαρκείς πόρους ώστε να μην επιβαρύνουν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, το σύστημα κοινωνικής προνοίας του κράτους μέλους υποδοχής.»

Η εθνική κανονιστική ρύθμιση

- 7 Το άρθρο 1 του νόμου της 7ης Αυγούστου 1974, περί θεσπίσεως του δικαιώματος επί παροχής εξασφαλίζουσας το κατώτατο όριο διαβιώσεως (*Moniteur belge* της 18ης Σεπτεμβρίου 1974, σ. 11363), ορίζει τα εξής:

«1. Όλοι οι Βέλγοι που έχουν φθάσει στην ηλικία ενηλικιώσεως, που έχουν την πραγματική κατοικία τους στο Βέλγιο και δεν διαθέτουν επαρκή έσοδα και δεν είναι σε θέση να τα αποκτήσουν είτε με τις προσωπικές προσπάθειές τους είτε με άλλα μέσα, έχουν δικαίωμα επί παροχής εξασφαλίζουσας το κατώτατο όριο διαβιώσεως.

[...]»

- 8 Κατά το άρθρο 1 του βασιλικού διατάγματος της 27ης Μαρτίου 1987 (*Moniteur belge* της 7ης Απριλίου 1987, σ. 5086), που επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής του νόμου της 7ης Αυγούστου 1974 σε πρόσωπα που δεν έχουν τη βελγική ιθαγένεια:

«Το πεδίο εφαρμογής του νόμου της 7ης Αυγούστου 1974, περί θεσπίσεως του δικαιώματος επί παροχής εξασφαλίζουσας το κατώτατο όριο διαβιώσεως, επεκτείνεται στα ακόλουθα πρόσωπα:

- 1° στα πρόσωπα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας.

[...]»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 9 Ο Trojani είναι Γάλλος υπήκοος που, κατόπιν σύντομης διαμονής στο Βέλγιο το 1972, κατά τη διάρκεια της οποίας άσκησε δραστηριότητα ελεύθερου επαγγελματία στον τομέα των πωλήσεων, επέστρεψε στο Βέλγιο το 2000. Διέμεινε καταρχάς σε κατασκήνωση στο Blankenberge, χωρίς να εγγραφεί στα μητρώα, και από τον Δεκέμβριο του 2001 στις Βρυξέλλες. Κατόπιν διαμονής του στον ξενώνα νέων Jacques Brel, φιλοξενήθηκε, από τις 8 Ιανουαρίου 2002, σε ένα ξενώνα του Στρατού Σωτηρίας (Armée du Salut) όπου, ως αντάλλαγμα για την παροχή στέγης και έναντι συμβολικής αμοιβής, παρέχει διάφορες υπηρεσίες επί 30 περίπου ώρες την εβδομάδα, στο πλαίσιο ατομικού σχεδίου κοινωνικής και επαγγελματικής εντάξεως.
- 10 Στερούμενος εσόδων, ο Trojani απευθύνθηκε στο CPAS προκειμένου να λάβει το minimec, προβάλλοντας ως αιτιολογία ότι πρέπει να καταβάλλει 400 ευρώ μηνιαίως στον διαχειριστή του ασύλου αστέγων και να έχει επίσης τη δυνατότητα να βγαίνει από το άσυλο και να ζει αυτόνομα.
- 11 Η απορριπτική απόφαση του CPAS, η αιτιολογία της οποίας ήταν ότι, αφενός, ο Trojani δεν είχε βελγική ιθαγένεια και, αφετέρου, δεν μπορούσε να υπαχθεί στις ευνοϊκές διατάξεις του κανονισμού 1612/68, αποτέλεσε αντικείμενο προσφυγής ενώπιον του Tribunal du travail των Βρυξελλών.
- 12 Το αιτούν δικαστήριο αναγνώρισε στον Trojani το δικαίωμα να λάβει προσωρινώς οικονομική συνδρομή ύψους 300 ευρώ από το CPAS. Αποφάσισε, επίσης, να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Ένας πολίτης της Ενώσεως ο οποίος τελεί στην πραγματική κατάσταση που περιγράφεται στην παρούσα απόφαση:

— ο οποίος έχει κανονική προσωρινή διαμονή,

- δεν διαθέτει επαρκείς πόρους,

- παρέχει υπηρεσίες υπέρ του ασύλου αστέγων 30 περίπου ωρών εβδομαδιαίως στο πλαίσιο ενός ατομικού προγράμματος κοινωνικής εντάξεως,

- λαμβάνει ως αντάλλαγμα ωφελήματα εις είδος που καλύπτουν τις ζωτικές του ανάγκες εντός του ίδιου του ασύλου αστέγων,

μπορεί να διεκδικήσει το δικαίωμα διαμονής:

- υπό την ιδιότητα του εργαζομένου κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ ή του άρθρου 7, παράγραφος 1, του κανονισμού 1612/68, ή

- υπό την ιδιότητα του εργαζομένου που ασκεί μη μισθωτή δραστηριότητα κατά την έννοια του άρθρου 43 ΕΚ, ή

- υπό την ιδιότητα του παρέχοντος υπηρεσίες, ενόψει της απασχολήσεώς του στο άσυλο αστέγων ή ως αποδέκτης, δικαιούχος παροχής υπηρεσιών, ενόψει των ωφελημάτων εις είδος που χορηγεί το άσυλο αυτό, κατά την έννοια του άρθρου 49 ΕΚ, ή

- απλώς λόγω του ότι εντάχθηκε στο πλαίσιο ενός προγράμματος που αποβλέπει στην κοινωνικοεπαγγελματική του ένταξη;

- 2) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως, μπορεί να επικαλεσθεί ευθέως το άρθρο 18 ΕΚ που διασφαλίζει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος άλλου κράτους μέλους της Ενώσεως, υπό την ιδιότητα μόνον του Ευρωπαίου πολίτη;

Τι γίνονται τότε οι προϋποθέσεις που επιβάλλει η οδηγία 90/364 [...] και/ή “οι περιορισμοί και οι προϋποθέσεις” που προβλέπει η Συνθήκη ΕΚ και ειδικότερα η προϋπόθεση των ελαχίστων πόρων η οποία, αν εφαρμοσθεί κατά την είσοδο στη χώρα υποδοχής στερεί την οδηγία από το ίδιο το περιεχόμενο του δικαιώματος διαμονής;

Αν, αντιθέτως, το δικαίωμα διαμονής αποκτάται αυτομάτως βάσει της ιθαγενείας της Ενώσεως, το κράτος υποδοχής μπορεί αργότερα να απορρίψει αίτηση παροχής του κατωτάτου ορίου διαβίωσης ή κοινωνικής βοήθειας (παροχές χωρίς συνεισφορές) διακόπτοντας το δικαίωμα διαμονής επειδή ο ενδιαφερόμενος δεν έχει επαρκείς πόρους, μολονότι οι παροχές αυτές χορηγούνται στους πολίτες της χώρας υποδοχής υπό την επιφύλαξη των προϋποθέσεων που απαιτούνται επίσης από τους Βέλγους (απόδειξη της διαθέσεως προς εργασία — απόδειξη της καταστάσεως ανάγκης);

Πρέπει η χώρα υποδοχής να εφαρμόσει άλλους κανόνες προκειμένου το δικαίωμα διαμονής να μη στερηθεί του ουσιαστικού περιεχομένου του, για παράδειγμα να εκτιμά την κατάσταση ενόψει του γεγονότος ότι η αίτηση για την παροχή του κατωτάτου ορίου διαβίωσης ή παροχής κοινωνικής πρόνοιας θα είναι προσωρινή, προκειμένου να ληφθεί υπόψη για παράδειγμα η αρχή της αναλογικότητας (η επιβάρυνση για την κατάσταση αυτή θα είναι παράλογη);»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

- 13 Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν ένα πρόσωπο που βρίσκεται σε κατάσταση όμοια με αυτή του προσφεύγοντος της

κύριας δίκης μπορεί να διεκδικήσει δικαίωμα διαμονής ως μισθωτός εργαζόμενος, ως εργαζόμενος που ασκεί μη μισθωτή δραστηριότητα, ή ως παρέχων υπηρεσίες ή αποδέκτης παροχής υπηρεσιών, κατά την έννοια των άρθρων 39 ΕΚ, 43 ΕΚ και 49 ΕΚ, αντιστοίχως.

- 14 Στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, επιβάλλεται, καταρχάς, η υπενθύμιση ότι το άρθρο 39, παράγραφος 3, στοιχείο γ', ΕΚ, αναγνωρίζει στους υπηκόους των κρατών μελών το δικαίωμα διαμονής στην επικράτεια κράτους μέλους προκειμένου να ασκήσουν στο κράτος αυτό επαγγελματική δραστηριότητα.
- 15 Όπως έκρινε το Δικαστήριο, ο όρος «εργαζόμενος», κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ, έχει κοινοτικό περιεχόμενο και δεν πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Ως «εργαζόμενος» πρέπει να θεωρείται κάθε πρόσωπο που ασκεί πραγματική και γνήσια δραστηριότητα, εξαιρουμένων των δραστηριοτήτων που είναι τόσο περιορισμένες ώστε έχουν αμιγώς δευτερεύοντα ή επικουρικό χαρακτήρα. Το χαρακτηριστικό της σχέσεως εργασίας είναι, σύμφωνα με τη νομολογία αυτή, το γεγονός ότι ένα πρόσωπο παρέχει, κατά τη διάρκεια ορισμένου χρόνου, προς έτερο και υπό τη διεύθυνση αυτού του τελευταίου, υπηρεσίες έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 3ης Ιουλίου 1986, 66/85, Lawrie-Blum, Συλλογή 1986, σ. 2121, σκέψεις 16 και 17, και της 23ης Μαρτίου 2004, C-138/02, Collins, Συλλογή 2004, σ. I-2703, σκέψη 26).
- 16 Επίσης, η *sui generis* νομική φύση της σχέσεως εργασίας από πλευράς εθνικού δικαίου, όπως εξάλλου και η μεγαλύτερη ή μικρότερη παραγωγικότητα του ενδιαφερομένου ή η προέλευση των πόρων για την αμοιβή ή ακόμη η χαμηλή αμοιβή δεν ασκούν επιρροή στην ιδιότητα του εργαζομένου κατά την έννοια του κοινοτικού δικαίου (βλ. αποφάσεις της 23ης Μαρτίου 1982, 53/81, Levin, Συλλογή 1982, σ. 1035, σκέψη 16· της 31ης Μαΐου 1989, 344/87, Bettray, Συλλογή 1989, σ. 1621, σκέψεις 15 και 16, καθώς και της 19ης Νοεμβρίου 2002, C-188/00, Kurz, Συλλογή 2002, σ. I-10691, σκέψη 32).

- 17 Προκειμένου, ειδικότερα, να εξακριβωθεί αν πληρούνται η προϋπόθεση περί ασκήσεως πραγματικών και γνήσιων μισθωτών δραστηριοτήτων, το αιτούν δικαστήριο οφείλει να στηριχθεί σε αντικειμενικά κριτήρια και να εκτιμήσει σφαιρικά όλες τις περιστάσεις της υποθέσεως που άπτονται της φύσεως τόσο των οικείων δραστηριοτήτων όσο και της επίδικης σχέσεως εργασίας (βλ. απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2003, C-413/01, Ninni-Orasche, Συλλογή 2003, σ. I-13187, σκέψη 27).
- 18 Συναφώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν θεωρούνται ως πραγματικές και γνήσιες οικονομικές δραστηριότητες οι δραστηριότητες που αποτελούν απλώς μέσον αγωγής αποκαταστάσεως ή επανεντάξεως των προσώπων που τις ασκούν (προπαρατεθείσα απόφαση Betray, σκέψη 17).
- 19 Εντούτοις, η λύση αυτή εξηγείται μόνο από τις ιδιαιτερότητες της υποθέσεως εκείνης, στην οποία επρόκειτο για ένα πρόσωπο που, λόγω της τοξικομανίας του, είχε προσληφθεί βάσει εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως σκοπούσας στην παροχή εργασίας σε εκείνους οι οποίοι, για αόριστο χρόνο, δεν μπορούν, λόγω περιστάσεων οφειλομένων στην κατάστασή τους, να εργασθούν υπό κανονικές συνθήκες (βλ., κατ' αυτή την έννοια, απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 1998, C-1/97, Birden, Συλλογή 1998, σ. I-7747, σκέψεις 30 και 31).
- 20 Εν προκειμένω, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, ο Trojani παρέχει προς όφελος του Στρατού Σωτηρίας και υπό τη διεύθυνσή του διάφορες υπηρεσίες επί 30 περίπου ώρες ανά εβδομάδα, στο πλαίσιο ατομικού σχεδίου επανεντάξεως, απολαμβάνοντας, ως αντιστάθμισμα των εν λόγω υπηρεσιών, ωφελημάτων σε είδος και έναντι συμβολικής αμοιβής.
- 21 Βάσει των ισχυουσών διατάξεων του διατάγματος της Επιτροπής της Γαλλικής Κοινότητας της 27ης Μαΐου 1999, σχετικά με τη χορήγηση άδειας και επιδοτήσεων στα άσυλα αστέγων (*Moniteur belge* της 18ης Ιουνίου 1999, σ. 23101), ο Στρατός Σωτηρίας έχει ως αποστολή τη φιλοξενία, τη στέγαση και την ψυχοκοινωνική

αρωγή προς τους δικαιούχους, προκειμένου να προαγάγει την αυτονομία, τη φυσική ευεξία και την επανένταξή τους στην κοινωνία. Προς τούτο, πρέπει να συνάπτει με κάθε δικαιούχο ατομικό σχέδιο επανεντάξεως στο οποίο θα εκτίθενται οι επιδιωκόμενοι σκοποί και τα μέσα που πρέπει να εφαρμοστούν για την επίτευξή τους.

- 22 Δεδομένου ότι το εν λόγω άσυλο αστέγων απέδειξε ότι τα ωφελήματα σε είδος και χρήμα που χορηγεί ο Στρατός Σωτηρίας στον Trojani αποτελούν αντιστάθμισμα παρασχεθεισών από αυτόν υπηρεσιών προς όφελος και υπό τη διεύθυνση του εν λόγω ασύλου αστέγων, το αιτούν δικαστήριο διαπίστωσε, ως εκ τούτου, ότι υπάρχουν στοιχεία πιστοποιούντα την ύπαρξη έμμισθης σχέσεως εργασίας, ήτοι η σχέση προϊσταμένου με υφιστάμενο και η καταβολή αμοιβής.
- 23 Η ιδιότητα του εργαζομένου του προσφεύγοντος της κύριας δίκης μπορεί, ωστόσο, να αποκτηθεί μόνο στην περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο διαπιστώσει, κατά την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών για την οποία έχει αποκλειστική αρμοδιότητα, ότι η επίμαχη έμμισθη δραστηριότητα είναι πραγματική και γνήσια.
- 24 Το αιτούν δικαστήριο πρέπει ιδίως να εξακριβώσει αν οι υπηρεσίες που πράγματι παρέσχε ο Trojani σχετίζονται όντως με την αγορά απασχολήσεως. Προς τούτο, μπορούν να ληφθούν υπόψη το καθεστώς λειτουργίας και η πρακτική του ασύλου, το περιεχόμενο του σχεδίου κοινωνικής επανεντάξεως καθώς και η φύση και οι λεπτομέρειες παροχής των υπηρεσιών.
- 25 Όσον αφορά την εφαρμογή των άρθρων 43 ΕΚ και 49 ΕΚ, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, στην υπόθεση της κύριας δίκης, καμία από τις διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ δεν μπορεί να προβληθεί ως νομική βάση δικαιώματος διαμονής.

- 26 Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από τη σκέψη 20 της παρούσας αποφάσεως, ο Τροϊανί παρέχει συστηματικά, προς όφελος του Στρατού Σωτηρίας και υπό τη διεύθυνσή του, υπηρεσίες έναντι αμοιβής.
- 27 Αφενός, το δικαίωμα εγκαταστάσεως που προβλέπουν τα άρθρα 43 ΕΚ έως 48 ΕΚ περιλαμβάνει μόνον την ανάληψη και την άσκηση κάθε είδους μη μισθωτών δραστηριοτήτων, καθώς και τη σύσταση και διαχείριση εταιριών, την ίδρυση πρακτορείων, υποκαταστημάτων ή θυγατρικών εταιριών (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις 11ης Μαΐου 1999, C-255/97, Pfeiffer, Συλλογή 1999, σ. I-2835, σκέψη 18, και της 17ης Οκτωβρίου 2002, C-79/01, Payroll κ.λπ., Συλλογή 2002, σ. I-8923, σκέψη 24). Επομένως, οι μισθωτές δραστηριότητες δεν περιλαμβάνονται στο εν λόγω δικαίωμα.
- 28 Αφετέρου, κατά πάγια νομολογία, η δραστηριότητα που ασκείται κατά τρόπο σταθερό και συνεχή ή, εν πάση περιπτώσει, χωρίς προβλέψιμο χρονικό περιορισμό δεν εμπίπτει στις κοινοτικές διατάξεις περί παροχής υπηρεσιών (βλ. αποφάσεις της 5ης Οκτωβρίου 1988, 196/87, Steymann, Συλλογή 1988, σ. 6159, σκέψη 16, και της 11ης Δεκεμβρίου 2003, C-215/01, Schnitzer, Συλλογή 2003, σ. I-14847, σκέψεις 27 έως 29).
- 29 Υπό τις συνθήκες αυτές, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι ένα πρόσωπο που βρίσκεται σε κατάσταση όμοια με αυτή του προσφεύγοντος της κύριας δίκης, αφενός, δεν εμπίπτει στις διατάξεις των άρθρων 43 ΕΚ και 49 ΕΚ και, αφετέρου, δεν μπορεί να επικαλεστεί δικαίωμα διαμονής υπό την ιδιότητα εργαζομένου, κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ, παρά μόνον αν η μισθωτή δραστηριότητα που ασκεί έχει πραγματικό και ουσιαστικό χαρακτήρα. Στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να προβεί στις αναγκαίες εξακριβώσεις επί των πραγματικών περιστατικών, προκειμένου να εκτιμήσει αν συντρέχει η προϋπόθεση αυτή στην υπόθεση της οποίας επιλαμβάνεται.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

- 30 Με το δεύτερο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν, σε περίπτωση που δοθεί αρνητική απάντηση στο πρώτο ερώτημα, το πρόσωπο που βρίσκεται

στην κατάσταση του προσφεύγοντος της κύριας δίκης, μπορεί, μόνον υπό την ιδιότητά του του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, να απολαύει εντός του κράτους μέλους υποδοχής δικαιώματος διαμονής κατ' άμεση εφαρμογή του άρθρου 18 ΕΚ.

31. Επιβάλλεται η υπενθύμιση ότι το δικαίωμα διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών αναγνωρίζεται άμεσα σε κάθε πολίτη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως από το άρθρο 18, παράγραφος 1, ΕΚ (βλ. απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2002, C-413/99, *Baumbast* και R, Συλλογή 2002, σ. I-7091, σκέψη 84). Επομένως, ο Trojani δικαιούται να επικαλεστεί αυτή τη διάταξη της Συνθήκης στηριζόμενος μόνο στην ιδιότητά του του πολίτη της Ενώσεως.
32. Ωστόσο, η άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν είναι απαλλαγμένη αιρέσεων. Αναγνωρίζεται υπό την επιφύλαξη περιορισμών και προϋποθέσεων προβλεπομένων από τη Συνθήκη και από τις διατάξεις που θεσπίστηκαν για την άσκησή του.
33. Όσον αφορά τους εν λόγω περιορισμούς και προϋποθέσεις, από το άρθρο 1 της οδηγίας 90/364 προκύπτει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να παράσχουν στους υπηκόους κράτους μέλους το δικαίωμα διαμονής στην επικράτειά τους υπό τον όρο ότι διαθέτουν οι ίδιοι και τα μέλη της οικογενείας τους υγειονομική ασφάλιση καλύπτουσα το σύνολο των κινδύνων στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και επαρκείς πόρους ώστε να μην επιβαρύνουν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής.
34. Όπως έκρινε το Δικαστήριο, η εφαρμογή των εν λόγω περιορισμών και προϋποθέσεων πρέπει να πραγματοποιείται εντός των ορίων που επιβάλλει το κοινοτικό δίκαιο και σύμφωνα με τις γενικές αρχές του δικαίου αυτού και ιδίως την αρχή της αναλογικότητας (προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast* και R, σκέψη 91).

- 35 Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η ανεπάρκεια πόρων ήταν ακριβώς ο λόγος για τον οποίο ο Trojani ζήτησε να του χορηγηθεί το minimex.
- 36 Υπό τις συνθήκες αυτές, ένας πολίτης της Ενώσεως που βρίσκεται σε κατάσταση όμοια με αυτή του προσφεύγοντος της κύριας δίκης δεν αντλεί από το άρθρο 18 ΕΚ το δικαίωμα διαμονής στην επικράτεια κράτους μέλους του οποίου δεν είναι υπήκοος, όταν δεν διαθέτει επαρκείς πόρους κατά την έννοια της οδηγίας 90/364. Συγκεκριμένα, αντιθέτως προς τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκε η προπαρατεθείσα απόφαση Baumbast και R (σκέψη 92), από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι, σε κατάσταση όπως η προκειμένη της κύριας δίκης, η μη αναγνώριση του εν λόγω δικαιώματος βαίνει πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκει η οδηγία αυτή.
- 37 Επιβάλλεται πάντως η επισήμανση ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία που προσκομίστηκαν στο Δικαστήριο, ο Trojani διαμένει νομίμως στο Βέλγιο, γεγονός που πιστοποιείται από την κάρτα διαμονής του, την οποία του χορήγησαν εν τω μεταξύ οι δημοτικές αρχές των Βρυξελλών.
- 38 Συναφώς, επιβάλλεται να υπομνησθεί ότι στο Δικαστήριο απόκειται να παράσχει στο εθνικό δικαστήριο όλα τα στοιχεία ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου που μπορεί να του είναι χρήσιμα για την εκδίκαση της υποθέσεως της οποίας έχει επιληφθεί, ασχέτως αν έγινε σχετική μνεία κατά τη διατύπωση των ερωτημάτων του (βλ., μεταξύ άλλων, υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις του Δικαστηρίου της 12ης Δεκεμβρίου 1990, C-241/89, SARPP, Συλλογή 1990, σ. I-4695, σκέψη 8· της 2ας Φεβρουαρίου 1994, C-315/92, Verband Sozialer Wettbewerb, γνωστή ως «Clinique», Συλλογή 1994, σ. I-317, σκέψη 7, και της 4ης Μαρτίου 1999, C-87/97, Consorzio per la tutela del formaggio Gorgonzola, Συλλογή 1999, σ. I-1301, σκέψη 16).
- 39 Στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως, επιβάλλεται, ειδικότερα, να εξεταστεί αν, παρά τις διαπιστώσεις στη σκέψη 36 της παρούσας αποφάσεως, ένας πολίτης της Ενώσεως που βρίσκεται σε κατάσταση όμοια με αυτή του προσφεύγοντος της

κύριας δίκης μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 12 ΕΚ, σύμφωνα με το οποίο, εντός του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών της, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας.

- 40 Εν προκειμένω, πρέπει να επισημανθεί ότι, μολονότι τα κράτη μέλη μπορούν να εξαρτούν τη διαμονή ενός πολίτη της Ενώσεως που δεν ασκεί οικονομική δραστηριότητα από το αν υπάρχουν επαρκείς διαθέσιμοι πόροι, αυτό δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι μπορεί να τύχει εφαρμογής υπέρ του προσώπου αυτού, κατά τη διάρκεια της νόμιμης διαμονής του στο κράτος μέλος υποδοχής, η θεμελιώδης αρχή περί ίσης μεταχειρίσεως, όπως αναγνωρίζεται στο άρθρο 12 ΕΚ.
- 41 Στο πλαίσιο αυτό, επιβάλλονται οι εξής τρεις διαπιστώσεις.
- 42 Πρώτον, όπως έκρινε το Δικαστήριο, μια παροχή κοινωνικής πρόνοιας όπως το *miniúneh* εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης (βλ. απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, C-184/99, *Grzełczyk*, Συλλογή 2001, σ. I-6193, ιδίως σκέψη 46).
- 43 Δεύτερον, όσον αφορά τις εν λόγω παροχές, ένας πολίτης της Ενώσεως που δεν ασκεί οικονομική δραστηριότητα μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 12 ΕΚ, εφόσον διέμεινε νομίμως στο κράτος μέλος υποδοχής για ορισμένο χρονικό διάστημα ή εφόσον διαθέτει κάρτα διαμονής.
- 44 Τρίτον, μια εθνική κανονιστική ρύθμιση όπως η προκείμενη της κύριας δίκης, στον βαθμό που δεν εξασφαλίζει την παροχή κοινωνικής πρόνοιας στους πολίτες της Ενώσεως που δεν είναι υπήκοοι του κράτους μέλους στο οποίο διαμένουν νομίμως, ακόμη και όταν πληρούν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για τους υπηκόους του

εν λόγω κράτους μέλους, εισάγει δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας απαγορευόμενη από το άρθρο 12 ΕΚ.

45 Επιπλέον, η ερμηνεία αυτή δεν αποκλείει ότι το κράτος μέλος υποδοχής μπορεί να θεωρήσει ότι ένας σπουδαστής που λαμβάνει παροχές κοινωνικής πρόνοιας δεν πληροί πλέον τις προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται το δικαίωμα διαμονής του. Στην περίπτωση αυτή, το κράτος μέλος υποδοχής μπορεί να λάβει, εντός των ορίων που επιβάλλει το κοινοτικό δίκαιο, μέτρα απομακρύνσεως από την επικράτεια. Ωστόσο, η προσφυγή ενός πολίτη της Ενώσεως στο σύστημα παροχής κοινωνικής πρόνοιας δεν μπορεί να συνεπάγεται αυτομάτως τη λήψη τέτοιου μέτρου (βλ., υπό την έννοια αυτή, προπαρατεθείσα απόφαση *Grzelczyk*, σκέψεις 42 και 43).

46 Κατά συνέπεια, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι ένας πολίτης της Ενώσεως που δεν απολαύει εντός του κράτους μέλους υποδοχής δικαιώματος διαμονής σύμφωνα με τα άρθρα 39 ΕΚ, 43 ΕΚ ή 49 ΕΚ μπορεί, μόνον υπό την ιδιότητά του του πολίτη της Ενώσεως, να αποκτήσει εντός του εν λόγω κράτους μέλους δικαίωμα διαμονής κατ' άμεση εφαρμογή του άρθρου 18, παράγραφος 1, ΕΚ. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού υπόκειται σε περιορισμούς και προϋποθέσεις που προβλέπονται από την εν λόγω διάταξη, αλλά οι αρμόδιες αρχές πρέπει να μεριμνούν ώστε η εφαρμογή των εν λόγω περιορισμών και προϋποθέσεων να μην αντιβαίνει στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου και ιδίως στην αρχή της αναλογικότητας. Ωστόσο, εφόσον εξακριβωθεί ότι ένα πρόσωπο που βρίσκεται σε κατάσταση όμοια με αυτή του προσφεύγοντος της κύριας δίκης διαθέτει κάρτα διαμονής, το πρόσωπο αυτό μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 12 ΕΚ προκειμένου να του χορηγηθεί παροχή κοινωνικής πρόνοιας όπως το *minimex*.

Επί των δικαστικών εξόδων

47 Δεδομένου ότι η διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπιπτόντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό

εναπόκειται να αποφανθεί επί των εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

- 1) Ένα πρόσωπο που βρίσκεται σε κατάσταση όμοια με αυτή του προσφεύγοντος της κύριας δίκης, αφενός, δεν εμπίπτει στις διατάξεις των άρθρων 43 ΕΚ και 49 ΕΚ και, αφετέρου, δεν μπορεί να επικαλεστεί δικαίωμα διαμονής υπό την ιδιότητα εργαζομένου, κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ, παρά μόνον αν η μισθωτή δραστηριότητα που ασκεί έχει πραγματικό και ουσιαστικό χαρακτήρα. Στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να προβεί στις αναγκαίες εξακριβώσεις επί των πραγματικών περιστατικών, προκειμένου να εκτιμήσει αν συντρέχει η προϋπόθεση αυτή στην υπόθεση της οποίας επιλαμβάνεται.

- 2) Ένας πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν απολαύει εντός του κράτους μέλους υποδοχής δικαιώματος διαμονής σύμφωνα με τα άρθρα 39 ΕΚ, 43 ΕΚ ή 49 ΕΚ μπορεί, μόνον υπό την ιδιότητά του του πολίτη της Ένωσης, να αποκτήσει εντός του εν λόγω κράτους μέλους δικαίωμα διαμονής κατά άμεση εφαρμογή του άρθρου 18, παράγραφος 1, ΕΚ. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού υπόκειται σε περιορισμούς και προϋποθέσεις που προβλέπονται από την εν λόγω διάταξη, αλλά οι αρμόδιες αρχές πρέπει να μεριμνούν ώστε η εφαρμογή των εν λόγω περιορισμών και προϋποθέσεων να μην αντιβαίνει στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου και ιδίως στην αρχή της αναλογικότητας. Ωστόσο, εφόσον εξακριβωθεί ότι ένα πρόσωπο που βρίσκεται σε κατάσταση όμοια με αυτή του προσφεύγοντος της κύριας δίκης διαθέτει κάρτα διαμονής, το πρόσωπο αυτό μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 12 ΕΚ προκειμένου να του χορηγηθεί παροχή κοινωνικής πρόνοιας όπως το *minimex*.

(υπογραφές)